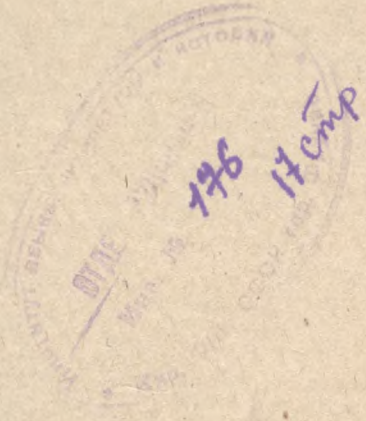

К. Заминский, М. Шагинян

39 Уроки одного издания о
романе А. Токомбаева «Кровавые
годы»

(перевод сазыя М. Абдукаримов)

ПАПКА

ДЛЯ

БУМАГ

Землинский, Шапкин.

"Уроки одного издания".

Арт. 920-16

Цена 1 р. 60 коп.

БИР БАСМАНЫН САБАКТАРЫ

(Аалы Токомбаевдин „Калдуу жылдар“ деген поэмасы жана анын сынчылары жөнүндө)

Өткөндөгү улуу классиктер — Александр Пушкинден Лев Толстойго чейин — өз эмгегине жазуучунун жогору даражада талап кылышынын эч унутулбас үлгүлөрүн калтырды. «Согуш жана тынчтык» деген романдын кол менен жети жолу кайра жазылганын эске алсак жетишерлик болор. Лев Николаевич көркөмдүк форманын эң өнүккөн түрүн жана ойдун айкындыгын издеп, өзүнүн романын бир нече жолу иштеп жана кайра иштеп чыккан. Адабий эмгекке карата мына ушундай жогору даражада талап кылуучулук жазуучунун өзүнөн чыга турган, ал эми азыр биздин коомубуздун турмушунун бүткүл стилинен да чыгып отурат.

В. Катаевдин «Советтердин бийлиги» деген романы жөнүндө «Правда» да жарыяланган өзүнүн макаласында М. Бубеннов мына мындай ойду айтты: «Ар кандай жазуучунун ар бир жаңы чыгармасы жаңы автордун чыгармасы катарында кабыл алынууга тийиш»¹. Биз бул ойду төмөнкүдөй деп узартууга укуктуубуз: ар кандай жазуучунун мурдагы ар бир чыгармасы кайра басылып чыгарда жаңы чыгарма катарында ошондой эле талап менен кабыл алынууга тийиш. «Советтик жазуучу» басмасы тарабынан отуз жыл ичинде эң сонун чыгармалардын сериясын басып чыгаруу практикасы, жыйырмаңчы жылдан жана отузунчу жылдын башында жазылган ал чыгармалардын басымдуу көпчүлүгү идеялык-көркөм-

¹ «Дружба народов» альманахынан 1950-жылы № 4 алынды.

² «Правда» 1950-жыл 17-январь.

дүк жагынан олуттуу түрдө дагы жакшылап иштеп чыгууну талап кыла тургандыгын көрсөттү. Адабиятка кайра идеялык жана көркөмдүк жактан болгон талаптар элде, окуучулардын массасында күн сайын өсүп жатат. Кечээ күнү биздин окуучуларыбызды канааттандыра — турган чыгармалар бүгүнкү күндө эски, биздин адабиятыбыздын жана анын окуучуларынын азыркы убактагы идеялык деңгээлинен артта калып отурат.

Жогоруда көрсөтүлгөн маселелерди биздин адабиятыбызга тийгизе турган практикалык маанисин биз бир мисал менен айкындап көрсөтөлү. Эски чыгармаларды кайра басып чыгарууга жазуучунун жана басманын канчалык сын көзү менен карап мамиле кылбагандыктарынан жана бөтөнчө ал чыгармага баа берүүдө сындын далилсиз болуп чыгышынан эмне келип мында тургандыгын биз ачык айкын көрөбүз.

Сөз, Аалы Токомбаевдин «Кандуу жылдар» деген жөнүндө бара жатат. Аалы Токомбаев — кыргыздын советтик адабиятынын негиз салуучуларынын бири болуп саналат. Акын 1945-жылы республиканын эл акыны деген наамга татыктуу болду. «Кандуу жылдар» — ыр менен жазылган болуп эсептелет. Анын биринчи бөлүмү отузунчу жылдарда чыккан. Анын «Таң алдында» деген экинчи бөлүгү Ата мекендик Улуу согуштун жылдарында жазылган жана мурда басып чыгарылган биринчи бөлүмү менен кошо мындан эки жыл мурда басып чыгарылган.

Аалы Токомбаевдин ыр менен жазылган романы кыргыздардын революциядан мурдагы турмушун сүрөттөөгө арналган. Романда эң башкы орунду тылдагы жумуштарга мобилизациялоого байланыштуу, 1916-жылы падышачылыкка каршы кыргыздардын көтөрүлүшү ээлейт. Көп жазуучулардын чыгармаларында бул теманын өтө кеңири түрдө көрсөтүлгөндүгү белгилүү. Орто-Азия элдеринин 1916-жылдагы көтөрүлүшү казак жазуучусу Сабит Мукановдун «Бото көз» деген романында, түркмөн жазуучусу Берды Кербалаевдин «Чечүүчү кадам» деген романында жана башка толуп жаткан бир катар чыгармаларда сүрөттөп көрсөтүлгөн. Ал эми кыргыз адабияты жөнүндө болсо, сынчы Өмүркул Жакишев 1940-жылы мындай деп жазган: «Алдыңкы катардагы көп жазуучулар үчүн негизги темалардын бири кыргыз элинин 1916-жылдагы көтөрүлүшү».

Измаев

Рашид

Handwritten scribbles and marks on the left margin.

x m
Handwritten marks and symbols on the right margin.

Handwritten signature or mark at the bottom right.

жылдагы улуттук-боштондукка чыгаруу күрөшүнүн темасы болуп калды. Акын Аалы Токомбаев ыр менен жазылган «Кандуу жылдар» деген романды түздү, акын — драматург Жүсүп Турусбеков ошол эле тема боюнча «Ажал ордуна» деген элдик драманы, Мукай Элебаев — биографиялык романды, Кубанычбек Маликов — повести жазды».

Аалы Токомбаевдин романындагы герой — Алымкул деген кедей болуп саналат. Төлөбий деген бай анын Жамал деген сүйүктүү кызын тартып алып, өзүнүн инисине аялдыкка берет. Алымкул күрөшүүгө аракет кылат. Бирок, күч бай тарапта болот. Алымкулду ушакташып, Сибирге айдатышат. Ал жерде Алымкул орустун саясий айдоодогулары менен жолугушат жана ошондо идеялык-саясий жаңы мектептен өтөт. Алымкул туулуп өскөн жерине кайтып келип, 1916-жылдагы көтөрүлүштүн жетекчилеринин бири болуп калат. Көтөрүлүш ырайымсыз түрдө басылат. Жазалоодон сактанып, эл Кытайды көздөй качат.

Романдын «Таң алдында» деген экинчи бөлүмү Октябрь революциясынан кийин, Кытай эмиграциясынан элдин Родинага кайтып келгендигине арналган. Экинчи бөлүмдүн герою Алымкулдун досу — Жунуш болуп эсептелет. Алымкул үзүлүп баратып өзүнүн тууган-туушкандарына мындай деп кайрылат:

...Жаркырап, дүйнөдө сен жүрсөн Жунуш,
Көрсөң тапшырамын тоодой жумуш.
Падыша тактысынан түштү дешет,
Тезирек жерге барып жардам кылыш.
...
...Ал киши эриктин жолун ачкан адам,
Эл үчүн алтын акыл чачкан адам.
Ленин кайда болсо, ошондо бол,
Ал топтоп башка жакка баспа кадам.

Аалы Токомбаевдин ыр менен жазылган романынын жалпы мазмуну жолунан алганда мына ушундай. «Кандуу жылдар» романы өтө олуттуу идеялык кемчиликтерден кур болбосо да, (ал кемчиликтер жөнүндө төмөнкү жакта айтабыз) согушка чейинки жылдарда ал кемчиликтер сын көзүнө илинген эмес; сынчылар болсо кыр-

¹ «Кыргызстан» деген адабий-көркөм жыйнак. Биринчи китеп Фрунзе, Кыргызиздат, 1940, 10-бет.

Handwritten marks: a checkmark and the number 0.

Handwritten marks: the letters 'ГН' and a red symbol.

Handwritten marks: the number '72' and a symbol resembling 'm' with a horizontal line above it.

«L
 73
 112
 гыздын таланттуу акынынын бул чоң чыгармасын бир добуштан кубатташкан. Мисалы, М. Богданова «Кыргыз адабияты» деген өзүнүн китебинде мындай деп жазган: «Кандуу жылдар» — кыргыздын советтик адабиятынын биринчи ири чыгармасы. Ошону менен акындыктын жаңы формаларын жана жаңы ырларын өздөштүрүүнүн башталышына негиз салынган болучу. Роман 1916-жылдагы окуя жөнүндөгү жаңылыш жана кастык түшүнүктөрдү кыйратуу менен, абдан чоң саясий роль ойноду; байлар жана манаптар көтөрүлүшкө эл тарабында туруп катышпоо мындай турсун, кайра көтөрүлүштү басууга бардык чаралар менен жардам беришкендигин да көрсөткөн¹. Ал эми, СССР элдеринин адабияты боюнча жогорку даражалуу окуу жайлары үчүн хрестоматияда ошол эле 1917-жылы Л. Климович мындай деп жазган: «Аалы Токомбаевдин абдан ири чыгармасы ыр менен жазылган «Кандуу жылдар» деген роман болуп саналат; ал роман Орто-Азия элдеринин 1916-жылдагы көтөрүлүшүнө арналган. Биографиялык мүнөздө болгон бул романды Токомбаев падышалык отряддарга жана байлардын, манаптардын жана кытай чиновниктеринин кутурган бандитизмине каршы баатырлык күрөштө кыргыз эли башынан өткөргөн азап-тозоктор жөнүндө баяндайт. Романдын согуштук жылдарда жазылган экинчи бөлүмүндө Токомбаев бирдиктүүлүктүн жана улуу орус элинин жетекчилиги астында гана, «орустун туусу жана орустун жеңиши» аркасында гана кыргыздар эңсеген эркиндикке жетишти». Ал эми кыргыз басма сөзүндө Токомбаевдин романына андан бетер мактап баа берилген. 1948-жылы (башкача айтканда ошондон бир жылдан кийин) Кыргызстанда «Кандуу жылдар» экинчи жаңы бөлүмү менен бирге өзгөртүүсүз кайра басылып чыккандыгынын себептеринин бири да мына ошол болууга тийиш. Бирок, «Кандуу жылдардын» жаңыдан басылып чыгышы төмөнкүдөй окуяга туш келип калды: ал кезде Орто-Азия элдеринин тарихынын кээ бир маселелерин ашыра баалап жибергендикти партиялык басма сөздөр чечкиндүү түрдө сынга алып жаткан болучу; анткени бул ма-

¹ М. Богданова. Кыргыз адабияты. М. 1947-жыл. 157—158-беттер.

² «СССР Элдеринин адабиятынын хрестоматиясы». М. Учпедгиз, 1947-жыл, 740 бет.

2-к. св.са

12/11

III кут.

12/11.51 Каз

Разрешено
издавать и
исправлять. адг.
ср.

5

Копия
12/11/51

3
x

1
12/11/51

селеде көп жылдардан бери чаташуулар болуп келген, буржуазиялык-улутчулдук көз караштардын калдыктары ага таасирин тийгизип келген. «Казак ССРнин тарихи» боюнча «Большевик»¹ журналын жазып чыккандыгы, Казакстанда тарихий илимдин милдеттери жөнүндө «Культура и жизнь»² газетасынын жазганы жана башка бкр катар партиялык басма сөздөрдүн жазгандары биринчи даражадагы мааниге ээ болгон. «Большевик» журналы («Казак ССРнин тарихы жөнүндө» М. Морозовдун макаласы) казактын тарихчыларында болгон негизги методологиялык кемчиликтерди абдан туура көрсөттү. Алар казак элинин тарихын казактардын өздөрүнүн көз каранды болбостугу үчүн күрөшүнүн күжүрмөн традицияларынын түзүлүшүнүн процесси катарында гана түшүнүшкөн. Китепте каралган бардык кубулуштар жана окуялар мына ушундай бир жактуу гана бааланган, жана ошондуктан ал натуура көз караш болуп саналат.

Эң башкы нерсе — казак элинин өндүрүштүк тиричилиги жана тап күрөшү көз жаздымында калтырылган. Мына ошондуктан «Казак ССРнин тарихында» (1943-жылдардагы биринчи басылып чыгышында) ОртоАзияны орустун колонияга айландырышынын ролу тай-такыр бузуп көрсөтүлгөн. «Китепти түзүүчүлөр, — деп жазган жолдош Морозов, — Казакстандын Россияга кошулушуна так жана ачык айкын баа беришкен эмес, анын болушунун конкреттүү тарихий шарттарын изилдеп көрүшкөн» эмес. Казактардын турмушундагы бул тарихий окуянын чыныгы маанисин аныктоонун ордуна алар өздөрүнүн көңүлүн көбүнчө ошол кошулуунун методдоруна бурушкан»³. Казактын тарихчылары марксисттик-лениндик илимди жетекчиликке алышпастан, революцияга чейинки убакта эле түзүлгөн «коомдук икирдин традицияларын» сын көзү менен карабастан эле жетекчиликке ала беришкен.

Ар бир тарихий окуяны чыныгы марксисттик-лениндик жол менен талкуулоону биздин окуучуларыбыз тарихчылардан гана эмес, тарихий темаларды иштеп

1 «Большевик» № 6, 1945-жыл.
2 «Культура и жизнь», 1947-жыл, 20-декабрь.
3 «Большевик» № 6, 1945-жыл, 79-бет.

чыгуучу Аалы Токомбаев сыяктуу жазуучулардан да талап кыла тургандыгы табийгый иш.

Ф. Энгельстин К. Шмидтке жазган катындагы төмөнкүдөй терең сөздөрүн келтирелик: «Бүткүл тарихты кайра башынан окуу керек. Тиешелүү саясы, өзгөчө укук, эстетикалык, философиялык, дин жана башка ушулар сыяктуу көз караштарды чыгаруудан мурда, ар түрдүү коомдук формациялардын тиричилик кылуу шарттарын ийнесинен жибине чейин изилдөө керек. Бул жагынан ушул күнгө чейин абдан аз иштелди, анткени бул маселе үстүндө иштеген адамдар да өтө аз болду». Илимдин адамдарын, жазуучуларды партия бүгүнкү күндө да дал мына ушундай ишке чакырып олтурат.

Идеологиялык маселелер боюнча ВКП(б) Бробрдук Комитетинин токтомдору, партиялык басма сөздөрдүн жазгандары Кыргызстанда илимий жана адабий коомчулукту аракетке келтирди. Кыргызстандын адабий чөйрөсүндө сынды жана өзүн-өзү сыноону көтөрүүгө буржуазиялык улутчулдуктун калдыктарына, космополитизмге каршы күрөштү көтөрүүгө партия жардам берди. Кыргызстанда адабий сындын участкасы абдан артта калган участкалардын бири болгон жана ушул күнгө чейин ошондой эле артта калып келе жатат. Мына ошондуктан адабиятта Кыргызстан үчүн өтө маанилүү болгон тазалоо иши башталды.

Мурдагы жаңылыш үгөновкаларга кайра баа берүүнүн планы боюнча Кыргызстанда сынап талкуулоонун объектиси Аалы Токомбаевдин ошол кезде жаңыдан гана чыккан «Кайдуу жылдар» деген ыр менен жазылган романы болду. Муну куттукташ керек. Бирок анын жаман жери — сынчылар Токомбаевдин романы жөнүндө өздөрүнүн мурда жазгандарын унутуп коюшуп, ошол жазгандарына түздөн-түз карама-каршы жазышты жана вторду жаңы РАППтык духта орой түрдө келишти.

Бир мисалга — Токомбаевдин романы жөнүндө Бүмүркүл Жакишевдин «Советская Киргизия»² газетасында жарыяланган макаласына токтололу. Сынчы катында жолдош Жакишевдин бүт алганда балким

¹ Маркс жана Энгельс. Чыгармалары, XXVIII том, 233-бет.
² «Советская Киргизия», 1949-жыл, 27-февраль.

Магистрин

La
7m

m

m

o

ГР
СВ

7

7

7к

ш
х
о

7

макаласы жаны РАППтык оройдукка умтулгандыкты мүнөздөбөс, бирок биз жогоруда көргөндөй, бул роман жөнүндө Жакишевдин өзү мурда тап-такыр башкача жазган болучу. Ал эми, жолдош Жакишев идеологиялык жактан өзүн «жетилдим» деп сезип, дароо же күнөөсүз прокурордун кейпине өтүп, «Кандуу жылдарда» Аалы Токомбаев «панисламдык жана пантюркисттик идеяларды ырдайт!»; Канаат-ханды элдик баатыр кылып көрсөтөт жана ага «кызуу тилектештикти билдирет»; кыргыз элинин илгерки замандагы тиричилигин «алтын заман» катарында идеализациялайт, поэмада «орус элине карата реакциячыл көз караштар өнүгөт», жана эң акырында, Токомбаевдин «идеялык жактан жарамсыз» чыгармасы «көркөмдүк жагынан абдан начар» деп аны айыптайт.

Чынын айтканда, булардын баары туура эмес. Токомбаевдин панисламчыларды жана пантюркисттерди такыр эле ырдабагандыгын жана орус элине карата реакциячыл көз караштарды такыр эле үгүттөбөгөндүгүн көрүү үчүн эч качан алдын ала шектенбей эле, поэмасын окуп чыгуу жетишерлик болот. Эгерде Аалы Токомбаев чындыгында жогоруда көрсөтүлгөн макалада Жакишев айткандай болсо, анда Токомбаев саясий жактан советтик чектен сыртта турган болор эле, анда ал советтик жазуучу болбос эле.

«Большевик» журналы «Алдыңкы илимди чыгармачылык менен өнүктүрүү үчүн» деген макалада мындай деп жазган: «Илимде буржуазиялык көз караштардын көрүнүшүнө каршы, өтө чечкиндүү түрдө күрөшүү керек, дүйнөгө идеалисттик жат көз караштардын бетин ачуу керек. Советтик окумуштуулар илимдин душмандары менен, буржуазиялык жалган илимдин өкүлдөрү менен дискуссия кылып отурбастан, алардын бетин райымсыз түрдө ачат, буржуазиялык чирик идеологиянын тамырын соолтот.

Бирок, советтик коомго кас көз караштардын бетин ачуучу сын менен өздөрүнүн жаңылыштыктарын жана кемчиликтерин оңдоодо, алга карай жылууда, ар дайым илгерилеп өсүүдө советтик адамдарга жардам берүүгө чакырылган сынды ажырата билүү керек. Ак ниеттүү советтик адамдарга карата чыныгы большевиктик сын өзүнүн түздүгү, кескиндүүлүгү жана принципалдуулугу менен айырмаланат, ал ар дайым жолдоштук мүнөздө

0
4

Те
30-апрель

болот, кызматкерлердин өз күчтөрүнө ишенимин жоготууга умтулбайт, анын тескерисинче, аларда чыгармачылык энергиянын арбышына себепкер болот. Кетирилген жаңылыштыктар боюнча кылкөлөөчү, табалөөчү сында партия чечкиндүү түрдө айыптайт; партия-кадрларга этияттык менен мамиле кылууга, биздин ишибизге пайда келтире ала турган ар кандай кызматкерди колдоого үйрөтөт, сын кемчиликтерди ачуу менен бирге, аларды тезирек оңдоого жардам бергендей болсун, дейт»¹.

Албетте, Жакишевдин сыны жазуучулардын өз күчүнө ишенимин өчүрбөө жөнүндө «Большевиктин» берген кеңешине тап-такыр жакындабайт. Мындай жаңы раттык сын сыяңдуу, анткени окуучуну чаташтырат, Токомбаевдин романынын чыныгы каталарын көрүүгө жана көргөндөн кийин аларды оңдоодо бизге тоскоолдук кылат.

Токомбаевдин «Кандуу жылдар» деген романындагы чындык кайсылар, жана андагы жаңылыштыктарды эмнеден көрүүгө болот?

М. Горькийдин төмөнкүдөй деген сөздөрү кандай гана болбосун башка романга караганда, бул романга абдан туура келет: «Бүгүнкү күндүн чындыгы, адамдарды аябай туткун кылды, мына ошондуктан, алар кылымдын улуу чындыгын көрүшпөйт»².

Ошонун сынары, Аалы Токомбаев «бүгүнкү күндүн чындыгынын», башкача айтканда 1916-жылы жазалоочу отряддан сактанып, Кытайга кеткен өзүнүн жердештеринин кырылган эң зор сүрөтүнүн туткуну болгон. Ошол качкында жазуучунун тууган-туушкандарынын бардыгы ачтан өлгөн, жана ошол кезде мал кайтарып жүргөн кичинекей Токомбаев гана кийинчерек өзүнүн жердештери менен бирге, советтик бийликтин доорунда Рединага кайра келген. Мына ушул көрүнүштөрдүн бардыгы ийнесинен жибине чейин натуралдык түрдө Токомбаевдин романына кирген. Ал мындай турсун, ошолордун бардыгы анын көңүлүн, пафосун белгилеген.

Романда сүрөттөлгөндөр — «чындык», бирок ал тарихтын горизонтун каптай турган кичинекей, тар, чек-

¹ «Большевик» № 11, 1950-жыл, 12-бет.

² М. Горький. Жыйналбаган адабий-сын макалалары. М. Мамлекеттик адабий басмасы. 1941-жыл, 422-бет.

телген чындык. Өзүнүн керт башынын «жабырынан, бакытсыздыгынан жана ызасынан» жогору тура билген искусство гана искусство болот, — ал абдан жогорку чындыктын, өз кылымынын өчпөс чындыгынын жарчысы боло алат.

Токомбаевдин романында негизги маселе так көрсөтүлгөн эмес, ошол маселени натура чечүү жогоруда көрсөтүлгөн «Казак ССРнын тарихинда» абдан орой тарихий жаңылыштыкка алып келген. Автор Кыргызстан менен Россиянын өз ара мамилеси жөнүндөгү маселеге «кошумуу методдорунун» көз карашы менен ык кылган. Ал эми эң башкысы — тарихий перспектива жетишерлик даражада ачык көрсөтүлгөн эмес, 1946-жылы биринчи марта — республиканын жыйырма жылдыгында Кыргызстандын эмгекчилери жолдош Сталинге жазган катында мындай дейт: «Кыргыз жеринде орустар пайда болору менен, ал кезде али начар болсо да, — маданияттын жана агартуунун саамалыктары жиреп кире баштады. Ал маданиятты надышалык да жана анын сатраптары да эмес, Россиянын алдынкы катардагы өкүлдөрү алып келген. Орустун көрүнүктүү окумуштуулары, изилдөөчүлөрү Мушкетов, Севернов, Федченко, Семёнов-Тяньшанский, Пржевальский биздин жерибиздин түгөнбөс байлыгын биринчи болуп табышты жана жаңышты. Кыргыздардын тарихы дүйнөгө биринчи жолу орус тилинде белгилүү болду. Орустар бизди табиятты багындырууга жана анын байлыгын пайдаланууга үйрөтүштү. Бизде биринчи заводду жана тахтавын биринчи мектепти жана сорукананы орустар курду. Орустун кубаттуу маданияты биздин элибиздин ылдам прогрессинин булагы болду. Кыргыздар биздин өлкөбүздүн банка элдери менен бирге орустун баатыр жумушчу табынын жетекчилиги астында феодалдык кулчулуктан баштануу күрөшүнө көтөрүлүштү.»

Мына булардын бардыгын Токомбаев албетте жакшы түшүнөт жана сезет. Бирок, романда тарихий процесстин бул мазмуну көркөмдүк менен көрсөтүлгөн эмес. Россияга кошулуу Кыргызстандын өзү үчүн асыл иш болгон. Бирок, романда биринчи планга анын мазмуну эмес, «методдору» коюлган.

Учурдун туура перспективасын натуура бузуп, көрсөтүү, биздин оюбузча романдын атынан эле билинип турат. Автор өз элинин тарихына алга, келечекке карап

7
73

и
L и
73
7

33
xx

мамиле кылбастан, айын артта калып бараткан тарихый гана көрүү менен мамиле кылган.

Кул элөөчүлүк, феодалдык, капиталисттик коомдо тарихий өнүгүү кайсы жерде жана качан кансыз, булганычсыз «кур бектерге» миллиондогон адамдардын өлүмүсүз болгон? Мындай тарихий өнүгүштүн закон ченеминде экендигин срустун революциячыл демократтары Белинский менен Герцен эбак эле түшүнүшкөн. Ал эми Маркс менен Энгельс жөнүндө болсо, биздин илимдин негизин салуучу улуу адамларыбыздын мындай ойду жактагандыгын көрөбүз: «тарихий перспективанын көз карашы менен алганда, байыркы дүйнөнүн кыйрашынын көрүнүшү биздин керт башыбыз үчүн канчалык кайгылуу болсо да биз Гёте менен бирге мындай деп айтууга укуктуубуз:

Эгер азап — шаттыктын ачкычы болсо,
Ким анын кыйноосунда калат эле?
Тамерлан сансыз көп өмүрдөрдү —
Тебелеп-тепсеп өтпөдү беле!

L?

Ал эми Токомбаев болсо 1916-жылдагы көтөрүлүш кыргыз элинин эмгекчил массалары үчүн тап-такыр азап болбостон, «шаттыктын ачкычы» башкача айтканда бештондукка чыгуунун ачкычы болгондугун көрбөй, өтүнүн романындагы «азап менен кыйналат». Торгой областтындагы көтөрүлүш жасагандардын жетекчиси большевик Амангелди Иманов үчүн мына ушулардын бардыгы «Кандуу жылдар» болдубу? Жок, албетте андай болгон эмес. Кыргыздардын башына түшкөн жаман абал жөнүндө да мына ушуну айтууга болот. Аларды абдан тар жана тап-такыр тарихы эмес көз караш менен гана каралышы мүмкүн. Жалпысынан алганда ал көтөрүлүш падышачылыкты кулатуу үчүн күрөшүүнүн улуу салгылашуулардын биринчи жана эрте келген чабалакей болгон.

Ал империалисттик согуштун акыркы жылында, Россияда жана анын чет жакаларында бардыгы буурканып турган болучу; ал кезде [большевиктер армия менен флотто да абдан чоң жумуштарды жүргүзүшкөн эле. Согуштун кулак угуп, көз көрбөгөн эң укмуштуу кесепеттерине жана элдин башына түшкөн азапка ким айып-

1 К. Маркс жана Ф. Энгельс. Чыгармалары. IX том, 350 — 352-беттер.

73

3

8

e
x
m

hy

h4

L

Гк.

76

туу экендигин алар солдаттардын жана матростордун массаларына түшүндүрүштү, революция — эл үчүн империалисттик согуштан чыгуунун бирден бир жолу экендигин түшүндүрүштү»¹. Ал «чаруул коюуга баруудан айрым аскердик бөлүктөрдүн баш тарткан учурлары уламдан-улам тез-тез гайталанып турган»² жыл болгон. Эң акырында, ал көтөрүлүштүн убагы. Жолдош Ленин менен Сталин улуу маселесин большевиктерче чечүүнүн негизги принциптерин иштеп чыккан кездеги жылдарга түздөн-түз туура келген. Ал кезде Россиянын падышачылыгы тарабынан эзилген Орто Азиялык жана башка чет жакалардагы элдер ар бир большевик тарабынан революциячыл күрөштө пролетариаттын резерви катарында, ал эми ал жердин көтөрүлүштөрү болсо — падышачылыкты жеңүү үчүн жана андан кийин буржуазиялык-демократтык революциянын социалисттик революцияга өтүшү үчүн улуу революциячыл жалпы кыймылдын бир бөлүгү катарында каралып турган убак эле. Эгер кыргыздардын 1916-жылдагы көтөрүлүшүнүн эдизодуна мына ушул жалпы позиция жагынан ык кыла турган болсок, анда ал изоляциялабаган жана кайгылуу эмес окуя, анын тескерисинче келечектеги жеңишчил революциянын эң биринчи жаркылдактарынын катарында жаркыраган жана кубанычтуу даңк сыяктуу болуп көзгө көрүнөт.

Жазуучу — большевик Аалы Токомбаев да биздин кылымыбыздын отузунчу жылдарында өзүнүн темасын дал мына ушундай тарихий позициясында иштеп чыгууга тийиш эле, мына ошондо совет эли үчүн керектүү, көркөм, кызык роман болуп чыгат болучу. Мына ошондо Токомбаев баарыдан мурда романда материалдын артынан сокур эмедей эрчип отурбастан, өзүнүн негизги автордук, большевиктик тенденциясын сактап калар эле. Анда көтөрүлүштүн таптык жана социалдык күчтөрү романда ачык айкын жана дап-даана аракеттенет болучу. Токомбаевдин тандап алган герою — кыргыз Алымкул романда партиялуулукту өткөрүүчү болуп калар эле. Падыша тарабынан Сибирге айдалган жана ал жерде өзүнүн большевик досторун тапкан кыргыз өзүнүн туулуп өскөн айылына саясий жактан такшалган революционер болуп

¹ «ВКП(б) тарихинин ыскача курсу» 165-бет.

² Ошол эле жерде.

көзүгө тийиш эле. Анын сөздөрү жана аракеттери автор үчүн жол көрсөтүүчү жип болууга тийиш болучу, теманы кайгылуу кылып эмес, кубанычтуу, оптимисттик түрдө көрсөтүү үчүн ага жардам берет эле. Автор көтөрүлүштүн маанисин анын жемиштүүлүгүн келечекке көрсөтө алат болучу. Мына ушулардын бардыгы поэманы түгөнбөс революциячыл дух менен келечекке жана элге терең ишенгендик менен жык толтурат эле. Андай ишеним тарихий ишеним болуп, келечектеги революциянын жарчысы катарындагы окуя менен жык толот болучу.

Бирок, Токомбаевде андай болбой чыкты. Ал көтөрүлүштүн окуяларын айрым бөлүп алган, кыргыз кыштактарынын рамкасынан чыккан эмес. Мына ошондуктан аны бүт бойдон чулгап алган башкы нерсе окуянын трагизми (кайгылуулугу) — анын бир тууган элинин тарткандыктын интенациясы да мына ошондон келип чыккан. Бирок, эрдикке жана келечекке ишенүүгө чакырган анын айрым жерлери аны жууп кете албайт.

Темага мына ушундай мамиле кылуу — революцияга чейинки акындык традицияга Токомбаевдин эркесиз баш ийгендигин белгилеген көрүнөт. Кыргыздардын тарыхында көп өйдөгөн жылдар бою кыргыз эли көз жашын көлдөтүп, азап чегип келди. Мына ушундай эң укмуштуу «ый» толуп жаткан акындык образдардын, метафоралардын, параллелдердин салыштыруулардын бүтүн бир системасын түздү. Алар өзүнүн акындыгы боюнча да, өзүнүн тематикасы боюнча да, өзүнүн социалдык умтулушу боюнча да бизге жат жана кас акындардын мектебин түздү. Революцияга чейинки бакытсыздыкты жана азап тарткандыкты, XX кылымдын он алтынчы жылында кыргыз элинин революцияга чейинки трагедиясын жазууну максат кылып коюп, Токомбаев биздин кылымыбыздын отузунчу жылдарында өзүнүн эпосунун, көп главаларында «Зар заман» деген бизге жат, революцияга чейинки чыгарманы эркесизден пайдаланган. Ал чыгарма элдин эң кайгылуу тагдыры жөнүндө зар кайнап баяндайт. Токомбаевдин романынан, поэмасынан көрүнүп турган кандайдыр бир арханем да мына ошондон келип чыгат.

Бирок, «Кандуу жылдар» жогорку даражада көркөм чыгарма. Автор көтөрүлүш жасаган кыргыз массалардын кайгылык бөлүнүшүн көрсөтөт, кедейлерди жана кулактар-

ды, байларды, падышачылыктын малайларын эң курч түрдө сүрөттөйт.

Токомбаев Канаат-хандын образын идеализациялабастан көрсөткөн, окуучу биринчи жолдон эле тап душманды жана келечектеги кыянатчыны көз алдына элестетет.

Бирок, поэма бир катар жакшы жактарына карабастан, азыркы замандан алыс калган чыгарма катарында кабыл алынат. Ага эски поэтика жана теманы иштөөнүн тардыгы абдан басымдуулук кылат.

Устүбүздөгү кылымдын башында эле Россияда орун алып турган беш уклад жөнүндө Лениндин эмне деп жазганын эске салалы. 1916-жылы кыргыздардын тиричилигинде уруучулук укладдын калдыктары да, феодалдык укладдын белгилери да болгон. Токомбаев бул белгилерди сүрөттөгөн кезде турмуштун чындыгынан алыстап кете алган эмес. Бирок, ал ошону менен бирге, алыскы чет жакага кирип калган капиталисттик укладды да көрсөтпөгөн жалаң кулактар эмес, фронттон кайтып келген согуштук инвалиддердин арасында большевиктердин сөзүн угушуп, «ак падышага» өздөрүнүн терең нааразылыктарын айтып келген кедейлер, революциячыл интеллигенция да болгон. Эгерде Токомбаев «Кандуу жылдардын» социалдык жана территориалдык плотносун кеңири жайган болсо, иш жүзүндө болгондой, 1916-жылды тарихий жактан так көрсөткөн болсо, андан бетер чоң поэтикалык күчкө ээ болгон болар эле, ал эми орус адамы Антондун образы алда канчалык чыныгы образ болуп, өзүнүн азыркы чындыкка туура келбегендигин жана эсе, сктигин жоготкон болор эле.

Биздин оюбузча Токомбаевдин чыгармасынын негизги кемчиликтери мына ушулар.

Токомбаевдин чыгармасын анын азыркы түрүндө ондоого жана жок дегенде жогоруда көрсөтүлгөн кемчиликтерден арылтууга мүмкүнбү? деген суроо келип чыгат. Ондоого мүмкүн жана ондоо зарыл. Көркөм сөзгө шыктуу кыргыздын акыны бул милдетти аткара алат.

Биз авторго жолдоштук ирети менен төмөнкүдөй кеңештер менен кайрылууну туура табабыз. Бул кеңештерди автор кабыл алабы, жокпу, ал өзүнүн иши.

Поэмада эмнелерди кайра иштөө, эмнелерди өзгөртүү керек? Жаныча эмнелер жөнүндө айтуу керек?

Кириш бөлүгү көркөм жана күчтүү жазылган, бирок

ал 1916-жылдагы көтөрүлүштү абдан тар көрсөтөт. Аны перспективасыз трагизмдин сезими менен мүнөздөйт, бул жөнүндө жогоруда айтылды. Мына ушул кириш бөлүгү жаңыдан жазылса жакшы болор эле, анда «коркунучтуу эски заманда мына ошондой болгон» деп белгилөө керек. Бирок ошол эле жерде ал убакыт коркунучтуу гана болбостон, ийгиликтүү болгон деп көрсөтүү керек. Россиялык империянын бүткүл мейкиндигинде эл толкундай баштагандыгын, фронттон солдаттардын кайта келип, элге чындыкты айтып бергендиктерин көрсөтүү керек. Кыргыз талааларынын ошол жылдагы реалдуу тарихий сүрөтүн, айылдарда жана орус станицяларында эмнелер болгондугун көрсөтсө жакшы болор эле. Булардын бардыгына лириканын жана ыйдын эсебинен жетишүүгө болот. Кириш бөлүгүнүн акыры азыркы эң сонун күндүн кенири сүрөтү болууга тийиш.

«Очок боюндагы муң» жана «Даярдык» деген главларды конкреттештирүү жана ондоо керек. Орустар Кыргызстанга картошка гана эмес, ошону менен бирге абдан чоң маданиятты да алып келишкен (картошканын өзү да ошол маданияттын бир бөлүгү болгон эмеспи!). Жогоруда көрсөтүлгөн главаларда арыз-мундар көп болгондуктан мазмуну (жаштарды мобилизациялоо) төмөндөп кеткен. Ошондуктан, сюжетин күчөтүп жана жандуу адамдарды сүрөттөөнү жана конкреттүү түрдө жазуу керек. Эмгекчилердин авалы канчалык жаман болгондугун, байлар аларды кантип эзгенин көрсөтүү керек. «Орустар» деген сөздүн ордуна падыша, приставдар, начальниктер, стражниктер, кулактар деп таптык — конкреттүү түрдө айтуу керек. Жогоруда көрсөтүлгөн главаларда Алымкулдун молдо менен сүйлөшкөнү кедейлер менен байлардын ортосундагы күрөштүн башталышы жакшы көрсөтүлгөн. m
x
V,

«Мылтык бер» деген главада Фурмановдон эпиграф алынып, көтөрүлүш жасагандардын социалдык бөлүнүштөрү, ошону менен бирге уруунун тиричилигинин белгилери жакшы көрсөтүлгөн (темир усталар токойдун арасында куралдарды ширеп жаткан болот).

«Алымкул айтты» деген главасы абдан олуттуу түрдө өзгөртүлүшү керек. Бул жерде жолдош Жакишевдин айтканы туура. Башкы геройдун образы үчүн анын соттолгондугунун себеби жана Сибирге айдалышы (бай алмакчы болгон кыз менен бирге качат) жетишерлик

эмес. Алымкул өзүнүн романтикалык аңгемесине дагы бир нече окуяларды, башкача айтканда анын Сибирге айдалышына себеп боло тургандай кылып падышалык бийлик менен, байлар менен бир нече жолу салгылашканын кошсо жакшы болор эле. Ойлоп көргүлөчү. Алымкул сүргүндө алты жыл жүрсө да, ал жерде ким менен жана кантип байланышканы жолунда эч кандай кабар айтпайт! Чындыгында дал мына ушул жерде, башталар болу-мүндө Алымкулдун ачык-айкын образын түзүү керек. Бул темада элдердин досчулугунун эчилген кыргыз жана орус элдеринин досчулугунун жетилгендигин көрсөтүү керек. «Өрттө» деген главанын 284-бетинен Алымкулдун өзүнүн революционер досу жөнүндөгү аңгемесин дал мына ушул жерге алып келүүнү авторго кенеш кылабыз. Бирок, бул аңгеменин абдан так болушун кан-лар элек. Орустун жана Алымкулдун образдарын чын-дыкка туура келе тургандай кылууга, Алымкулдун сези-мин ачык-айкын, пролетариатка жакын кылууга мүмкүн эмеспи? Эмгекчилердин эзүүчүлөргө каршы тургузуп жаткан күрөшүнүн жалпы максатынын негизги белгиле-рин Алымкул көрбөй коё албайт.

«Кармашуу» деген главанын 92-бетинде «орустар» жөнүндө дагы да жалпы жонунан гана айтылат. Мына ошондуктан, орус падышасы жөнүндө, орус самодержав-тисин тууралуу конкреттүү түрдө айтуу керек. Бул жер-де, Алымкул Сибирде жүрүп 1905-жылдагы революция жөнүндө уккандарын айтып берсе жакшы болор эле.

«Ат жана Алымкул» деген глава кыргыздын «Манас» деген эпосунан даяр түрүндө дээрлик көчүрүп алынган. Реалдуу аңгемеге жомоктордун жана элдик эпостордун элементтерин жөнү жок эле, жана анын үстүнө аңгеме-нин сюжеттик багытын жок кыла турган санда алуунун эмне кереги бар?

«Туткундар» деген глава үмүтсүздүктүн белгиси ме-нен жазылган. Бул жерде «Зар замандын» акындарынын эң жарамсыз таасирлери - күчтүү түрдө тийгендиги се-зилип турат.

«Жигиттер» деген глава мурунку главалар сыяктуу эле аракет менен жык толгон. Жалпысынан айтканда Токтомбасовдин көтөрүлүштү сүрөттөп жазышы көп жер-леринде «Манастын» күрөшүнүн эпикалык сүрөтүнө ок-шош кетет. Окуучу анын социалдык ✓ саясы маанисине эмес, күрөшүнө кызыгып отурат. Ким кимге каршы кү-

e x

61

m

9

V=

рөшүп жатканын скуучу түшүнсүн үчүн поэманы эзүүчү-
лөргө каршы революциячыл күрөштүн пафосу менен то-
луктоо керек.

«Канаат-хан» деген главадан, бул персонажды иде-
ализациялагандык жөнүндө Жакишевдин Токомбаевди
кандай адилетсиздик менен айыптагандыгы ачык айкын
көрүнүп турат. Канаат-хан элди тагдырдын буйругуна
таштап коюучу жырткыч, зулум катарында көрсөтүлөт.
Жеңилген кыргыздарга карата жылынган жырткычтыкты
гана алып ташташ керек (ичтерин жарып, балдарды най-
за менен сайышат).

«Коркунучтуу көрүнүш» деген главада автордун айт-
кан пикиринен кандайдыр бир тапсыздык сезилип турат.
Эл үстүртөн гана, диференцияланбастан көрсөтүлгөн. Ан-
дан кийинки главадагы табылган кат жөнүндөгү окуя
жөнүндө өтө эле узак айтылат; ошондуктан анын маа-
ниси бүт бойдон жокко чыккан. Туткунга түшкөн орус
дөдөй, кандайдыр бир шүмшүк катарында көрсөтүлгөн.
Орус солдаттын мындай натуура көрсөтүүгө жарабайт.
Кокусунан бир кат алгандан кийин гана Алымкулдун
байларга жана жандармдарга каарданып калгандыгы
туура эмес, ал-аны Сибирдеги сүргүндө жүрүп алган
саясы тарбиянын негизинде иштеши керек эле.

Андан кийин экинчи бөлүмдүн онтогузунчу главасы
бар. Мына бул главада, Алымкулга сүргүндө таалим
берген большевик Константин Желзснэвдун образы өтө
кечигип көрсөтүлөт. Желзснэвдун образы таптакыр жак-
шылап көрсөтүлбөгөн. Ал жөнүндө мурдараак жана ке-
чире түрдө айтуу керек. Андан кийин бизге тааныш оку-
ялар—элдин тарткан эң кыйын азабы, ачарчылык сүрөт-
төлөт (ачтан өлүп бараткан агасын багуу үчүн Жунуш
өзүнүн атын соёт). «Куу баш» деген главадагы өмүр жа-
на өлүм жөнүндөгү «гамлеттик» ой-пикирлер такыр
ашыкча. Кытайдагы базар абдан сонун сүрөттөлгөн; ан-
да кыргыздар оокат үчүн өздөрүнүн балдарын сатышат.
Жунуштун туткундан качкандагы аңгемеси эң эле узак.
Алымкулдун мүрзөсү үстүндө Нуржандын кошок **±** ай-
тып ырдашы ошончолук эле зарылбы. Өлүм жөнүндө эл
ырчыларынын ырдагандары керек эмес. Бул бөлүмдү аб-
дан кыскартууга кенеш беребиз, Мураттын жомогун алып
таштоо керек жана анын ордуна революция жөнүндө,
кыргыздардын өз Родинасына кайра кайткандыктары жө-
нүндө жана андан кийин — жеңишчил социалисттик ку-

т
у

рулуштун башталышы жөнүндө абдан күчтүү, кеңири глава берилсе эң жакшы болор эле. Экинчи бөлүмүнө көп кошумчалар керек жана азыр Кыргызстан кандай бактылуу жана эң сонун болуп калгандыгы жөнүндө өзүнчө айрым глава болушу зарыл.

Биздин кеңешибиз мына ушундай. Токомбаевдин романы Кыргызстанда басылып чыккандыктан, аны окуучулардын өздөрү талкуулап, биздин пикирибиздин тууралыгын же натууралыгын айта алышат. Эгер Аалы Токомбаев романын ушул түрүндө бастырып чыгаруудан мурда, сында айтылган кеңештерди өз убагында кабыл алса, албетте жакшы болор эле. Анын сынды тоото тургандыгына жана чыгармачылык көп эмгек жана талант жумшалган өзүнүн чоң чыгармасын кайра иштеп чыгырына биз шектенбейбиз.

Коллективдүүлүктүн, өз ара бир-бирине жардам берүүнүн элементи, иш боюнча жолдошторунун (сынчылардын, редакторлордун, башка жазуучулардын) жолдошгук жардамы—биздин адабий турмушубуздун закону болуп калууга тийиш деп эсептейбиз. Көп жылдар мурда жазылган чыгарманы кайра басып чыгарган кезде аны автор тарабынан иштеп чыгуу жана кала берсе кайра иштеп чыгуу жалпы тартип болуп калууга тийиш. Эгер жазуучу өзүнүн советтик окуучусу идея маданият жагынан канчалык ченемсиз түрдө өскөндүгүн, анын бүткүл өлкөсү канчалык өскөндүгүн түшүнсө,—анда ал өзүнүн мурда жазган чыгармасын азыркы убакытка татыктуу кылып иштеп чыгууга күчүн аябайт.

Эң акырында, «Токомбаевдин окуясы» бүгүнкү күндө биздин сыныбыздан ар кандай орой жана кытмырлык сындын көрүнүштөрүн жок кылуу канчалык чоң мааниге ээ боло тургандыгын көрсөтүп турат. Токомбаевдин сындан өтпөгөн романын кайра басып чыгаруунун жана андан кийин жазуучунун келекелик сынга алынгандыгынын тарихы биздин бардыгыбыз үчүн сабак болот.

Аалы Токомбаев сыяктуу чоң жана таланттуу художник үчүн өзүнүн чыгармасын чыгармачылык менен жандан кайра иштеп чыгуу азыркы замандын темаларына өтүүнүн закон ченеминдеги этап болууга тийиш экендигине биз ишенебиз. Бул иште биз өзүбүздүн иш боюнча жолдошубуздун—кыргыз акынынын ишинин ийгиликтүү болушуна жан дилибиз менен тилектешпиз.

перевод Абдукаримов
Садоев:

Зелинский и Шагинн.

"Уроки одного издателя" о романе
А. Мухомедова "Губавне гези".

Сдано 14 декабря 1950г. в к. в. 35

76

БИР БАСМАНЫ САБАКТАРЫ

/ Азиз Токмобаевдин "Кылуу жылдар" деген романы
жана анын сынчылары жөнүндө /

Сталиндогу улуу классиктер — Александр Пушкиндин
Лев Толстойго чейин — өз эмгегине назуучулун жогорку
даражада талап кылып жанын өч унутулбас үлгүлөрүн кал-
тырды. "Согуш жана тынчтык" деген романдын кол менен
жети болу кайра жазылганы эске алсак кетишерлик болор.
Лев Николаевич көркөмдүк форманы эч ошуккон туруп
жана ойду айткындагы издей өзүнүн романын бир нече
болу катеп жана кайра иштеп чыккан. Адабий эмгекке
караты жана укундай жогорку даражада талап кылуучулук
назуучулун өзүнө чыга турган, ал эми азыр биздин коому-
биздин турмушунун бүткүл стадиялар да чыгып отурат.

В. Катаевдин "Советтердин бийлиги" деген романы
жөнүндө "Правда" да жарыяланган өзүнүн макаласында
И. Бубенизов жана мындай ойду айтты: "Ар кандай

жазуучунун ар бир жаны чыгармасы жана автордун чыгармасы
 катарында кабыл алынууга тийиш "I" биз бул ойду төмөнкү-
 дой деп узартууга укуктуубуз: ар кандай жазуучунун мур-
 дагы ар бир чыгармасы кайра басылып чыгарда жана
 чыгарма катарында ошондой эле талап менен кабыл алынуу-
 га тийиш. " Советтик жазуучу " басмасы тарабынан отуз
 жыл ичинде эң сонун чыгармалардын сериясын басып
 чыгаруу практикасын, жыйырманчы жылдан жана отузунчу
 жылдын башында жазылган ал чыгармалардын басымдуу көп-
 чүлүгү идеялык - көркөмдүк жагынан олуттуу түрдө дагы
 жакшылап иштеп чыгууну талап кыла тургандыгын көрсөттү.
 Адабиятка карата идеялык жана көркөмдүк жактан болгон
 талаптар элде, окуучулардын массасында күн сайын өсүп
 жатат. Кечээ күнү биздин окуучуларыбызды канаттандыра
 турган чыгармалар бүгүнкү күндө эски, биздин адабиятыбыз-
 дын жана анын окуучуларынын азыркы убактагы идеялык
 деңгээлинен артта калып отурат.

Жогоруда көрсөтүлгөн маселелерди биздин адабияты-
 ңызга тийгизе турган практикалык маанисин биз бир
 I / " Правда " 1950- жыл 17- январь.

мисал менен айкындап көрсөтөлү. Эски чыгармаларды кайра басып чыгарууга жазуучунун жана басманын канчалык сый көзү менен карап мамиле кылбагандыктарынан жана бөтөнчө ал чыгармага бая берүүдө сыйдын далилсиз болуп чыгышынан эмне келип чыга тургандыгын биз ачык айкын көрөбүз.

Сөз, Аалы Токомбаевдин "Кандуу жылдар" деген поэмасы жөнүндө бара жатат. Аалы Токомбаев — кыргыздын советтик адабиятынын негиз салуучуларынын бири болуп саналат. Анын 1945-жылы республиканын эл акыны деген наамга татыктуу болду. "Кандуу жылдар" — бир менен жазылган роман болуп эсептелет. Анын биринчи бөлүмү отузунчу жылдардан чыккан. Анын "Тая алдында" деген экинчи бөлүгү Ата мекендик Улуу согуштун жылдарында жазылган жана мурда басып чыгарылган биринчи бөлүмү менен кошо мындан эки жыл мурда басып чыгарылган.

Аалы Токомбаевдин бир менен жазылган романы кыргыздардын революциядан мурдагы турмушун сүрөттөөгө арналган.

Романда эң башкы орунду тылдаткы жумуштарга мобилизация-
 доого байланыштуу, 1916 - жылы падышачылыкка каршы кир-
 гиздардын которулугу ээлейт. Көп жазуучулардын чыгарма-
 ларында бул теманын ого кенери түрдө көрсөтүлгөндүгү
 белгилүү. Орто - Азия өлдорунин 1916- жылдагы которулугу
 казак жазуучусу Сабит Муканомдуун " Бото көз " деген рома-
 нында, түркмөн жазуучусу Берди Кербасовдун " ²Чочуучу
 кадам " деген романында жана башка толук жаткан бир
 катар чыгармаларда сүрөттөн көрсөтүлгөн. Ал эми кыргыз
 адабияты жөнүндө болсо, сынчы Смуркул Жакишев 1940-
 жылы мындай деп жазган: " Алдынкы катардагы көп жазуу-
 чулар үчүн негизги темалардын бири кыргыз элинин 1916-
 жылдагы улуттук - боштондукка чыгаруу күрөшүнүн темасы
 болуп калды. Амин Дали Токомбаев ир менен жазырган "Кан-
 дуу жылдар " деген романды түздү, анын - драматург
 Кусуп Турусбеков ошол эле тема боюнча " Ажал ордуна "
 деген өлдүк драманы, Мукай Элебаев - биографиялык романды
 Кубанчбек Маликов - повести жазды" ¹ /

Дали Токомбаевдин романындагы гөрой -- Алымкул деген

1/ " Кыргызстан " деген айыма - көркөм жашыма. Жарыч китеп
 орундо.

кедей болуп саналат. Төлөбий деген бай анын Жамал деген сүйүктүү кызын тартып алып, өзүнүн ичмине аялдикке берет. Алымкул күрөшүүгө аракет кылат. Бирок, күч бай тарапта болот. Алымкулду ушакташып, Сибирге айдатышат. Ал жерде Алымкул орустун саясий айдоодогуларн менен жолугушат жана ошондо идеялык — саясий жаңы мектептен өтөт. Алымкул туулуп өскөн жерине кайтып келип, 1916-жылдагы көтөрүлүштүн жетекчилеринин бири болуп калат. Көтөрүлүш ирайымсыз түрдө басилат. Жазалоодон сактанып, ал Кытайды көздөй качат.

Романдын " Тач алдында " деген экинчи бөлүмү Октябрь революциясынан кийин, Кытай эмиграциясынан элдин родинага кайтып келгендигине арналган. Экинчи бөлүмдүн герою Алымкулдун досу — Жунуш болуп эсептелет. Алымкул үзүлүп баратып, өзүнүн тууган — туушкандарына мындай деп кайрылат:

... Маркграб, дүйнөдө сен мурсаң мунуң
Корсун, дайырамың гоодоң мунуң.
Падыша жаңгосман дучуңу демең,
Төзүрөк мерге барың мардам калың.

6.

... Ал кими эрикчүк толун аткан адам,
Эл учун алдам акыл чаткан адам.
Ленин кайда десе ошондо бол,
Ал толгон башка макка баепя кадам.

Аалы / Токомбаевдин ир менен жазылган романынын
жалпы мазмуну жонунан алганда мына ушундай. "Кандуу
жылдар" романы өтө олуттуу идеялык кемчиликтерден
кур бошбосо да / ал кемчиликтер жөнүндө төмөн жакта
айтабыз / согушка чейинки жылдарда ал кемчиликтерди
сый көзүнө илинген эмес; сынчылар болсо кыргыздын
таланттуу акынынын бул чоң чыгармасын бир добуштан
кубатташкан. Мисалы, М. Богданова "Кыргыз адабияты"
деген өзүнүн китебинде мындай деп жазган: "Кандуу
жылдар" - кыргыздын советтик адабиятынын биринчи ири
чыгармасы: Ошону менен акындыктын жаңы формаларын жана
жаңы ирларын өздөштүрүүнүн башталышына негиз салынган
болучу. Роман 1916- жылдагы окуя жөнүндөгү жазылып
жана кастик түшүнүктөрдү кыйратуу менен, абдан чоң
саясий роль ойноду; байлар жана манаптар көтөрүлүшкө

ал тарабында туруп катышпас миңдай турсун, кайра кото-
 рулушту басууга бардик чаралар менен пардам берилген-
 дигин да изилдеген " / Ал эми, СССР элдеринин аде-
 биятын башка жерлерге даярдалуу окуу жайлары үчүн кресто-
 матияда ошол эле 1947- жылы Л. Климович миңдай деп
 кезген : " Алды Токомбаевдин абдан ири чыгармасы
 ир менен мазмунган " Кандуу жылдар " деген роман болуп
 саналат; ал роман Орто - Азия өлкөсүнүн 1916- жылдын
 көбөрүлүшүнө арналган. Биографиялык мүнөздө болгон бул
 романда Токомбаев националлик отряддарга жана байлардын
 манайттардын жана Кытай чиновниктеринин кутурган
 бандитизмине каршы баатырлик күрөштө. Кыргыз эле
 баатырлардын өкүлү - токомбаевдин жанында жашайт.
 Романдын окутуучу жылдарда жазылган өкмөтү бөлүмүндө
 Токомбаев бирдиктүүлүктүн жана улуу орус элинин
 көтөрүлүшүгү астында гана, " ^{орус} кезин туусу жана орус-
 тун элинин " аркасында гана кыргыздар эмгектен эркиндикке
 жетишти " ал эми кыргыз басма сөзүндө

«СССР элдеринин адалдыгынан Христоматияга»
М. 8.

1/ М. Богданова, Киргиз адабияты. М. 1947-жыл. 157-158-беттер.
2/ Учпергиэ, 1947- жыл, 740 - бет.

Токомбаевдин романына андан бетер мактап бая
берилген. 1948- жылы / башкача айтканда ошондон бир
жылдан кийин / Кыргызстанда "Кандуу жылдар" экинчи
жаны болушу менен бирге өзгөртүүсүз кайра басылган чык-
кандыгынын себептеринин бири да мына ошол болууга тийиш.
Бирок, "Кандуу жылдардын" жаныдан басылган чыгыш төмөң-
күдөй окуяга туш келип калды: ал кезде орто - Азия
элдеринин тарыхына көө бир маселелерин ашыра баалап
жиберүүндикти партиялык басма сөздөр чечкиндүү түрдө сынга
алып каткан болучу; анткени бул маселеде көп жылдардан
бери чаташуулар болуп келген, буржуазиялык - улутчулдук
көз караштардын калдыктары ага тазасын тийгизип кел-
ген. "Казак ССРинин тарыхы боюнча" "Большевик" I журна-
лун жанын чыккандыгы, казакстанда тарыхый илимдин иликтет-
тери жакында "культура жана искусство" I газетасынын жазганы

1/ "Большевик" № 6, 1945- жыл.

жана башка биркатар партиялык басма сөздөрдүн жазгандары биринчи даржадагы мааниге ээ болгон. Большевик журналы / " Казак ССРинин тарихи жонундо " М. Морозовдун макаласы / казактын тарихчыларында болгон негизги методологиялык кемчиликтерди абдан туура көрсөттү.

Алар казак элинин тарихин казактардын өздорүнүн көз каранды болбостугу үчүн күрөшүнүн күжүрмөн традицияларынын түзүлүшүнүн процесси катарында гана түшүнүшкөн. Китепте каралган бардык кубулуштар жана окуялар мына ушундай бир жактуу гана бааланган. Жана ошондуктан ал наттуура көз караш болуп саналат.

Эң башкы нерсе — казак элинин өндүрүштүк тиричилиги жана тап күрөшү көз жаздымында калтырылган.

Мына ошондуктан " Казак ССРинин тарихинде " / 1943- жылдардагы биринчи басманы чыгышында / Орто Азияны орустун колонияга айландырылышынын ролу тап-тамыр бузуп көрсөтүлгөн. " Китепти түзүүчүлөр — деп жазган колдош

Морозов — казакстандын Россияга кошулушуна так жана ачык I / " Культура и жизнь " 1947-жыл, 20-декабрь.

айкын беришкен эмес, анни болушунун конкреттүү тарихий шарттарын изилдеп корушкен эмес. Казактардын турмушундагы бул тарихий окуяны чынгы маанисин аныктоонун ордуна алар оодорунун козулун кобунче ошол козулуунун методдоруна бурушкан " ^{2/3} ² казактын тарихчилари марксизмге - лениндик илимди четекчиликке алишпастан, революцияга чейинки убакта эле туюлгон " коомдук ишкердин традицияларын " ошн кезу менен карабастан эле ⁷⁰ четекчиликке ала беришкен.

Ар бир тарихий окуяны чынгы марксизмтик лениндик жол менен талкуулоону биздин окуучуларибиз тарихчилардын гана эмес, тарихий темаларди иштеп чыгуучу Аали Токомбаев сыяктуу жазуучулардан да талап кыла тургандыгы табийги иш.

3/ " Большевик " № 6 , 1945 - жыл, 79 - бет.

Ф. Зигельстин К. Шидтке жазган катиндагы темонкудой терең сөздөрүн келтирели: " Бүзкүл тарикти кайра башинан окуу керек. Тиселүү саяси, өзгөчө укук, эстетикалык, фило-софиялык, диалт жана башка ушулар сыяктуу көз караштарды чыгаруудан мурда, ар түрдүү коомдук формациялардын тиричиликтик

тиричилик кылуу нарктарын ийгиликтүү жашына чейин кыялдоо керек. Бул мааниде ушул күнгө чейин абдан аз иштелди, анткени бул маселе үстүндө иштелген адамдар да өтө аз болду^{1/} Илимдин адамдардын, жашоочулардын тарбия буюмуну күндө даярдык менен уюндуруу ишине чакырып олтурушат.

Идеологиялык маселелер боюнча БКП/б/ Борбордук Комитетинин төптөндөгү, партиялык басма ооздордун маэгаждары Кыргызстанда илимий жана адабий коомчулукту аракетке келтирди. Кыргызстандын адабий чөйрөсүндө ошол эле мезгилде өзүн-өзү өнүктүрүүгө буржуазиялык улутчулдуктун кадыктарына, космополитизмге каршы күрөштү көтөрүүгө партия жактап берди, Кыргызстанда адабий өнүктүрүүгө абдан артка калган учурлардын бири болгон жана ушул күнгө чейин өнүктүрүүгө эле артка калган келе жатат. Муну өнүктүрүүгө адабиятта Кыргызстан үчүн өтө маанилүү болгон тээлгөө иш болот.

Мурдагы маанидеги установаларга кайра баа берүүнүн планы боюнча Кыргызстанда ошол талкууланган об'ектиси Аали Токмобаевдин өнүктүрүүгө жактаган гана чыккан "Балдуу жылдар"

1/ Маркс жана Энгельс чыгармалары ХХУМ - том, 289-бет.

1/к. 100.

деген ыр менен жазылган романы болду. Муну куттуктан керек. Бирок анын кызыл жери - сынчылар Токомбаевдин романы жөнүндө өздерунүн мурда жазгандарын унутуп коюшуп, ошол жазгандарына түздөн - түз каршы каршы жазышты жана автору жана ратник духта орой түрлө келишти.

Бир мисалга - Токомбаевдин романы жөнүндө Смуркул Жакишевдин " Советская киргизия " I газетасында жарыяланган макаласына токтололу. Сынчы катарында жолдош Жакишевдин бут алганда балким жана ратник оройлукка умтулгандыкты мүнөздөбөс, бирок биз жогорда көргөндөй, бул роман жөнүндө Жакишевдин өзү мурда там-такыр башкача жазган болучу. Ал эми, жолдош Жакишев идеологиялык жаптан өзүн " жетилдим" деп сезип, дароо эле күнөөсүз прокурордун кейпине өтүп, " Кандуу жылдарда " Аали Токомбаев " панисламдик жана пантур идеяларды ырдайт". Кавиат - канин элдик баатыр кылып көрсөтөт жана ага " кызуу тилектештикти билдирет., кыргыз элинин илгерки замандагы тиричилигин " алтын заман " катарында идеализациялайт, поемада " орус элине карата редакциямыл кез караштар өнүгөт; жана эң акырында Токомбаевдин идеялык

1/ "Советская киргизия", 1949- жыл, 27- февраль.

мактан жарамсыз чыгармасын " көркөмдүк жагынан абдан начар" деп аны айыптайт.

Чинни айтканда, булардын баяры туура эмес. Токомбаевдин панисламчылардын жана пантиуркооттердин таанр эле ырдан багандыгына жана орус элине карата реакциячыл көз караштарды таанр эле үгүттөгөндүгүн көрүү үчүн эч катан алдын ала шектенбей эле поэманы окуп чыгуу жетишерлик болот. Эгерде Аали Токомбаев чиндинде жогорудан көрсөтүлгөн макалада Жакишев айткандай болсо, анда Токомбаев саясий ^аиктан советтик чектен сыртта турган болор эле, анда ал советтик жазуучу болбос эле.

" Большевик " журналы " Алдыңкы илимди чыгармачылык менен өнүктүрүү үчүн " деген макалада мындай деп жазган: " Илимде буржуазиялык көз караштардын көрүнүшүнө каршы, өтө чечкиндүү түрдө күрөшүү керек, дүйнөгө идеалисттик жат көз караштардын бетин ачуу керек. Советтик окумуштуулар илимдин душмандары менен, буржуазиялык жалган илимдин окулдору менен дискуссия ~~ан~~ кылып отурбастан, алардын бетин райымсыз түрдө ачат, буржуазиялык чырык идеологиянын тамырын соолтот.

Бирок, советтик коомго нас кезт караштардын бетин ачуучу
 снн менен оздорунун жаңылыштыктарын жана кемчиликтерин ондоодо
 алга карай жылууда, ар дайым илгерилеп өсүүдө советтик
 адамдарга жардам берүүгө чакырланган снндин ажырата билуу керек
 Ак ниеттуу советтик адамдарга карата чынгы большевиктик
 снн өзүнүн түздүгү, кескиндуулүгү жана принципалдуулугу
 менен айырмаланат, ал ар дайым жолдоштук мүнөздө болот,
 кызматкерлердин өз күчтөрүнө ишенимин жоготууга умтулбайт,
 анын тескерисинче, аларда чыгармачылык энергиянын арбыши-
 на себепкер болот. Кетирилген жаңылыштыктар боюнча келеке-
 лөөчү, табалоочу снндин партия чечиминдүү түрдө айнп-
 тайт; партия кадрларга этияттык менен мамиле кылууга,
 биздин ишенимге пайда келтире алба турган ар кандай кызматкер-
 ди колдоого үйрөтөт, снн кемчиликтерди ачуу менен бирге,
 аларднү тезирек ондоого жардам бергендей болсун "дейт" I/

Албетте, Жакишевдин сннн жазуучулардын өз күчүнө ише-
 нимин өчүрбөө жонундо "Большевиктин" берген кеңешине
 тап-такыр жанышпайт. Мындай жаңы ырым снн зыяндуу,

анткөнө ал окуучу^н чагаштырат, Токомбаевдин романынын
чинини кытаптарын көрүүдө жана көргөндөн кайтпн алаңдн оңдоо
до бизге тоскоолдук кылат.

Токомбаевдин "Кандуу жылдар" деген романындагы
чиндик кайсыга, жана андагы маңылыгытарын өчмөдөн көрүү-
ге болот?

М. Горькийдин төмөнкүдөй сөздөрү кандай гана бол
босу башка романды караганда, бул романды абдан туура колот:
"Бүгүнкү күндүн чиндиги адамдарды аябай туткун кылды, мына
опондуктан, алар килемдин улуу чиндигин көрүшпөй..."

Ошонун оңдору, Аали Токомбаев "Бүгүнкү күндүн
чиндигинин", баштап айтканда 1916-жылы жазалоочу отр-
яддан сактанып, иштайга көткөн өзүнүн жерлестеринин кырда-
лдан өң сөр сүрөтүнүн туткуну болгон. Ошол кычкында жазуу-
чунун тууган - туушмандарынын бардыгы астан олгон жана
ошол кезде мал кайтарып жүргөн кичинекей Токомбаев гана

ийинчөөсү өзүнүн жерлестери менен бирге, советтик бийликтин
I/ М. Горький, ийналбаган адабий - сн макалалары. М.Мамле-
кеттик адабий басмасы. 1941 - жыл, 422-бет.

доорунда Родинага кайра келген. Мына ушул көрүнүштөргүн бардыгы ийнесинен жибине чейли натуралдик түрдө Токомбаевдин романина кирген. Ал мындай турсун, ошолордун бардыгы анын козулун, пафосун белгилеген.

Романда суреттөлгөндөр — " чиндик ", бирок ал тарихтын горизонтун каптай турган кичинекей, таар чектелген чиндик. Сзунун көпт башыны (жабырнан, саят-саядырнан) жана изасиная, жогору тура билген искусство гана искусство болот, — ал абдан жогорку чиндиктин, өз кылымынын өтпөс чиндиктинин жаучасы боло алат.

Токомбаевдин романинда негизги маселе так көрсөтүлгөн эмес, ошол маселени натура чечүү жогоруда көрсөтүлгөн " Кавказ ССРнин тарихида " абдан орой тарихий жакынкы-ка алып келген. Автор Кыргызстан менен Россиянын өз ара мамиле саясатындагы маселелерде " козулуу методдорунун " көз карашы менен ик кылган. Ал эми эң башкысы — тарихий - перспектива жетишерлик даражада ачык көрсөтүлгөн эмес, 1946-жылы биринчи мартта — республиканын жадырна шийдинде Кыргызстандын эмгекчилери колдоп Сталинге жазган

бул назмууну көркөмдүк менен көрсөтүлгөн эмес. Россияга
 кошулуу Кыргызстандын өзү үчүн асми иш болгон, бирок
 романда биринчи планга анын назмууну эмес, "методдору"
 кошулган.

Учурдун туура көрсөткөнүнө наттуур бузуп, корсо-
 туу. биздин ошубузча романдын атынан эле билип турат.
 Автор өз алынган тарихна алга колчоско мамиле кыла-
 тап, анын артта калып бараткан тарихин гана коруу менен
 мамиле кылган.

Кул ээлеочүлүк, феодалдык, капиталисттик коомдо
 тарихий өнүгүү кайсы жерде жана качан канонсз, булгангы-
 сиз "кур бөкөргө" миллиондогон адамдардын өлүмүсү
 болгон? Мындай тарихий өнүгүштүн закон чене мында өкөндү
 гин орустун революциячыл демократтары Лениний менен Гер-
 цен эбак эле тунушкан. Ал эми Маркс менен Энгельс
 менүңдө болсо, "тарихий перспективанын көз карашы
 менен алганда, байыркы дүйнөнүн кыйрашына корунушту биз
 дин көпт башына үчүн канчалык кайгылуу болсо да
 биз теге менен бирге мындай деп айтууга укуктуубуз:

Эгер изан - шарттыктын кымычы болсо,

Ким эмне кыйноосунда калат эм?

Тамерлан сансыз көп өмүрлөрдү -

Табалап - төнсөп өткөлдүбүз? " ✓

Ал эми Токмоктоп болсо 1916- жылдагы көтөрүлүш

биринчи элинин эмгекчил массалары үчүн тап - тамак

аран болбоостон, [✓] шарттыктын кымычы " Экинчи айга канда

болгондугуна чыгуунун шарты болгондугун көрсөт, өзүнүн

романиндеги " арал менен кыйналат ". Терсей областагы

бу көтөрүлүш массалардын көтөрүлүшүнөн Ананьевди

Ананов үчүн эмне ушулардын бардыгы " Кандай жылдар "

болдубу? Дем, албетте андай болгон эмес. Киргиздердин

башына түшкөн жана абал жөңгө да эмне ушулу айтууга

болот. Аларды абдан тап эмне тап - тамак тарыхы эмес

көз караш менен тмиз киргиздин мүмкүн. Мылжыман алганда

ал көтөрүлүш пайданылганда кулачуу үчүн күрөшүнүн

үлүү салгылашууларынын биринчи жана ^{Эртте} келген чыбаланын

болгон.

✓ К. Маркс жана С. Энгельс чыгармалары IX - том, 350-352 - беттер.

Ал империалисттик согуштун акыркы жылында, Россияда
 жана анын чет жакаларында бардык буурканын тургак
 болучу; ал кезде " большевиктер армия менен флотто да
 абдан чоң жумуштарды жүргүзүшкөн эле. Согуштун кулак
 угул, көз көрбөгөн эң укмуштуу кесепеттеринин жана элдин
 башына түшкөн азапкн ким айыштуу экендигин алар солдат-
 тардын жана мастростордун массаларына түшүндүрүштү, револ-
 юция - эл үчүн империалисттик согуштан чыгуунун бирден
 бир жолу экендигин түшүндүрүштү 1/. Ал " чабуул
 коюуга баруудан айрым аскерлик бөлүктөрдүн баш тарткан
 учурларн уламдан - улам тез - тез жайталаанын турган "2/
 жыл болгон. Эң акырында, ал көтөрүлүштүн убагы. Молдош

⇒ Сталин менен молдош Ленин улут маселесин большевиктерче
 чечүүнүн негизги принциптерин иштеп чыккан кездеги жылдар

га түздөн - түз туура келген. Ал кезде Россиянын падыша-

лык тарабынан эзилген орто азиялык жана башка чет жака

лардагы элдер ар бир большевик тарабынан революциячыл

1/ ВКП/б/ тарихинин кыскача курсу " 165 - бет.

2/ ошол эле жерде.

~~Революцияны~~ күрөштө пролетариаттын резерви катарында
 ал эми ал жерин көтөрүлүштөрү болсо - падышчылыкты
 жеңүү үчүн жана андан кийин буржуазиялык - демократтык
 революциянын социалисттик революцияга өтүшү үчүн улуу
 революциячыл жалпы кыймылдын бир бөлүгү болуп саналат.

Эгер киргиздердин 1916- жылдагы көтөрүлүшүнүн
 эпизодуна мина ушул жалпы позиция катарына ик кыла
 турган болсок, анда ал изоляциялабаган жана кайтылуу
 эмес окуя, анин тескерисинче келечектеги жеңилчил
 революциянын эң биринчи жаркындактарынын катарында
 жаркыратан жана кубанычтуу даңк сыяктуу болуп
 көзгө көрүнөт.

Мазуучу - большевик Аалин Токомбаев да биздин
 кылымдын өзүнүн өзүндө өзүнүн тамасын дал
 мина ушундай тарихий позицияда ^{сөзүндө} иштеп чыгууга тийиш
 эле, мина ошондо совет эли үчүн керектүү, көркөм
 кызык роман болуп чыгат болучу. Мина ошондо Током,
 баар ^а баардан мурда романда материалдын артынан
 сокур эмедей гэрчин олтурбастан өзүнүн негизги автор

Большая часть тенденциозных сюжетов калар эле. Анда көтө
 рүлүштүн таптык жана ^{саясат} социал-демократиялык күчтөрү романда ачык-
 айын жана дагы - дагы аракеттенет болучу. Токомбедин
 тандай алган Герас - кыргыз Алымкул романда ^{март} тарбиялуу-
 лукту өткөрүүчү болуп калар эле. Падина тарабынан
 Сибирге айдалган жана ал жерде өзүнүн болжолдук дос-
 торун ~~айдаган~~ ташкап кыргыз өзүнүн туулуп өскөн ай-
 лына саясий жактан ташкалган революционер болуп келүү
 го тийиш эле. Анны сөздөрү жана аракеттери автор үчүн
 жол көрсөтүүчү жана болууга тийиш болучу. Семантика кай-
 рылуу ^{жана} эмес, кубанычтуу, ^м ошкеничтик түрдө көрсөтүү
 үчүн ага жардам берет эле. Автор көтөрүлүштүн маанисин
 анын жемистүүлүгүн келечекке көрсөтө алат болучу.
 анын ушулардын баарына козго туюнган революциячыл
 дух менен жана колочекко жана элге теңиз ишентендик
 менен аны толтурар эле. Андай ишеним тирекки
 ишеним болуп, келечектеги революциянын жарчын катарында
 окуя менен ^ж жак толот болучу.

Бирок, Токмобозов да алдай болбой чинти. Ал жетерүлүчү
 тун окуяларын айрым болуп алган, кайсы кыялдарын
 рамкочоюн чинкени эмес. Мана ошондуктан аны бут
 бойдон чулгап алган башка нерсе окуянын трагизми
 / найгмалуулугу / - анын бир тууган элинин тарткан он
 кордузучтуу азаби болуп. Косовонун айналоодоштон инто-
 нациясын да мана ошол доо келип чыккан. Бирок, ордунго
 мана - келечекке даярдуу чыгарган анын айрым жерлери
 аны жууп кете алаат.

Темале мана ушундай мамале килуу революцияга чейин
 та, анындай традицияга Токмобозовдун өркөнү ~~кыялы~~
 бул айрымдын белгилерин көрүпөт. Кыргыздардын тарихинде
 көп ойдоргон жандар бос кыргыз ошол көз жасин көлгөтүп
 арай чыны ~~келди~~. Мана ушундай он ушунтуу "нэ" толуп
 деген анындай образдарын, кетерлердин, кыялдарын
 саясийтерүүлөрдүн бүтүн бир системасын түзүп. Алар өзүнүн
 анындай да болуп да өзүнүн тематикасы болуп да,
 өзүнүн социалдык үзүлүшү болуп да бизге кыт мана кас
 анындай мектебине түзүп. Революцияга чейинки бактысы-
 дикти мана өзүн тарткандыгы, XI кыялынын он алтынчы

жылда кыргыз элинин революцияга чейинки
 традициясын жазуунун максат кыны көп, Токомбаев
 биздин кылымдын отузунчу жылдар ида өзүнүн эпосу,
 көп ырвалар ида " зар заман " деген бизге жат револ-
 юцияга чейинки чыгарманы эркинден пайдаланган. Ал
 чыгарма олдин эч кагилуу талдирн жөнүндө зар как-
 шап баяндайт. Токомбаевдин романинан поэмасынан көрү-
 нүп турган кандай дур бир арханизм да мана ошондон
 келип чыгат.

Ирас, " Ишмун Кандуу жылдар " жогорку
 даражада жерком чыгарма. Автор которулун жазган
 кыргыз массалардын таптык бөлүнүшүн көрсөтөт, кедей-
 лерди жана кулактарды, байларды, панадичиликты малай-
 ларын эч курч түрдө сүрөттөйт.

Токомбаев Каназт — канны образын идеализацияла-
 бастан эле көрсөткөн, окуучу биринчи жолдон эле
 тап душманды жана келечектеги кыянатчыны көз алдына
 элестетет.

Бирок, поэма бир катар жакшы лаяктарына караба-
 тан, өзүнкү замандан алыс калган чыгарма катарында

кабыл алынат. Ага эми поэтика жана темани иштөөнүн тарыхы вбдан басымдуулук кылат.

Үстүбүздөгү кылымдын башында эле Россияда орун алып турган беш уклад Россияда орун алып турган беш уклад менүндө Лениндик эмне деп мазганын эске салалы. 1916 - жылы кыргыздардын тирчиликтеринде уруучулук укладдын Калдыктары да, феодалдык укладдын белгилери да болгон.)

Токомбаев бул белгилерди сүрөттөгөн кезде турмуштун чындыгынан алыстап кетсе алган эмес. Бирок, ал ошону менен бирге, алыскы чат жакага кирип калган капиталисттик укладды да көрсөтпөгөн, жалаң кулактар эмес, фронттон кайтып келген согуштук инвалиддердин арасында большевиктердин сөзүн угушуп, "ак падышага" өздөрүнүн терең нааразылыктарын айтып келген кедейлер, революциячы интеллигенция да болгон. Эгерде Токомбаев "Кандуу жылдардын" социалдык жана территориялык полотносун кеңири жайган болсо, анда жүзүндө болгондой, 1946-жылды тарыхый жактан

Так көрсөткөн болсо андан бетер чоң поэтикалык күчкө ээ болгон болор эле, ал эми орус адамы Антоңдун образы алда канчалык чыныгы образ болуп, өзүнүн азыркы чындыкка туура келбегендигин жана эседектигин жоготкон болор эле.

Биздин окуучу Токомбаевдин чыгармасынын негизги кемчиликтери мына ушулар.

Токомбаевдин чыгармасын анын азыркы түрүндө ондоого жана жок дегенде жогоруда көрсөтүлгөн кемчиликтерден арыштууга мүмкүнбү? деген суроо келип чыгат. Ондоого мүмкүн жана ондоо зарыл. Көркөм сөзгө шыктуу кыргыздын акыны бул милдетти аткара алат.

Биз авторго жолдоштук ирети менен төмөнкүдөй кеңештер менен кайрылууну туура табамыз. Бул кеңештерди автор кабыл алабы, жокбу, ал өзүнүн иши.

Поэмада эмнелерди кайра иштөө, эмнелерди өзгөртүү керек? Даңмча эмнелер жөнүндө айтуу керек?

Кырыш бөлүгү көркөм жана күчтүү жазылган, бирок ал 1916-жылдагы көтөрүлүштү абдан тап көрсөтөт.

Аны перспективасын трагизмдин сезими менен мүнөздөйт,
 бул жөнүндө жогоруда айтылды. Мына ушул кириш бөлүгү
 жаңыдан жазылса жакшы болор эле, анда "коркунучтуу
 эски заманда мына ошондой болгон" деп белгилөө керек.
 Бирок ошол эле жерде ал убакыт коркунучтуу гана
 болбостон, ийгиликтүү болгон деп көрсөтүү керек.
 Россиялык империянын бүткүл мейкиндигинде эл толкундай
 баштагандыгын, фронттон солдаттардын кайта келип, элге
 чындыкты айтып бергендиктерин көрсөтүү керек. Кыргыз
 талааларынын ошол жылдагы реалдуу тарихий сүрөтүн,
 айылдарда жана орус станцияларында эмнелер болгондугун
 көрсөтсө жакшы болор эле. Булардын бардыгына лириканын
 жана ыйдын эсебинен жетишүүгө болот. Кириш бөлүгүнүн
 акыры азыркы эң сонун күндүн кеңири сүрөтү болууга
 тибиш.

"Очок боюндагы муң" жана "Даярдык" деген глава-
 ларды конкреттештирүү жана оңдоо керек. Орустар
 Кыргызстанга картонка гана эмес, ошону менен бирге

Абдан чоң маданиятты да алып келишкен /картовканын
 өзү да ошол маданияттын бир бөлүгү болгон эмеспи!/.
 Моголоруда көрсөтүлгөн главаларда арыз-муктар көп
 болгондуктан мазмуну /жаштарды мобилизациялоо/ төмөн-
 дөн кеткен. Ошондуктан сюжеттин күчөтүп жана жандуу
 адамдарды сүрөттөөнү жана конкреттүү түрдө жазуу
 керек. Эмгекчилердин авалы канчалык жаман болгондугун,
 байлар аларды кантип өзгөчө көрсөтүү керек. "Уулу"
 "Орустар" деген сөздүн ордуна падыша, приставдар,
 начальниктер, стражниктер, кулактар деп таптык-конкрет-
 түү түрдө айтуу керек. Моголоруда көрсөтүлгөн глава-
 ларда Алымкулдун молдо менен сүйлөшкөнү, кедейлер
 менен байлардын ортосундагы күрөштүн башталышы жакшы
 көрсөтүлгөн.

"Мыттык бер" деген главада Мурмановдон эпиграф
 алынып, көтөрүлүш жасагандардын социалдык бөлүнүштөрү,
 ошону менен бирге уруунун тиричилигинин белгилери
 жакшы көрсөтүлгөн /темир усталар токойдун арасында

куралдарды *кү* ширеп жаткан болот./

"Алымкул айтты" деген главасы абдан олуттуу түрдө өзгөртүлүшү керек. Бул жерде жолдош Жакишевдин айтканы туура. Башкы геройдун образы үчүн анын соттолгондугунун себеби жана Сибирьге айдалышы /бай аймакчы болгон кыз менен бирге качат/ жетишерлик эмес. Алымкул өзүнүн романтикалык аңгемесине дагы бир нече окуяларды, башкача айтканда анын Сибирьге айдалышына себеп болотургандай кылып падышалык бийлик менен, байлар менен бир нече жолу жагышыканын кошсо жакшы болор эле. Ойлоп көргүлөчү. Алымкул сүргүндө алты жыл жүрсө да, ал жерде ким менен жана кантип байланышканы жөнүндө эч кандай кабар айтпайт! Чындыгында дал мына ушул жерде, башталар бөлүмүндө Алымкулдун ачык-айкын образы түзүү керек. Бул темада элдердин досчулугунун эзилген кыргыз жана орус *ж* элдеринин досчулугунун жетилгендигин көрсөтүү керек. "Өрттө" деген главанын 284-бетинен Алымкулдун

өзүнүн революционер~~д~~осу жонундогу аңгемесин дал
мына ушул жерге алып келүүнү авторго кеңеш кылабыз.
Барок, бул аңгеменин абдан так болушун каалар элек.
Орустун жана Алымкулдун образдарын чындыкка туура
Келетургандай кычууга, Алымкулдун сезимин ачык-айкын,
пролетариатка жакын кычууга мүмкүн эмеспи? Эмгекчилер-
дин өзүүчүлөргө каршы тургузуп жаткан күрөшүнүн
жалпы максатынын негизки белгилерин Алымкул көрбөй
көбү албайт.

"Кармашуу" деген главанын 92-бетинде "орустар"
жонунде дагы да жалпы жонунан гана айтылат. Мына
шондуктан, орус падышасы жонунде, орус самодержавиясы
Тууралуу конкреттүү түрдө айкун керек. Бул жерде,
Алымкул Сибирьде жүрүп 1905-жылдагы революция жонунде
указдарын айтып берсе жакшы болор эле.

"Ат жана Алымкул" деген глава кыргыздын "Манас"
деген эпосуна даяр түрүндө дээрлик көчүрүп алынган.
Реалдуу аңгемеге жомоктордун жана элдик эпостордун
элементтерин жөнү эок эле, жана анын үстүнө аңгеменин

сюжеттик багытын жок кылатурган санда алуунун эмне
Кереги бар?

"Тузжундаг" деген глава умутсуздуктун белгиси
менен жазылган. Бул жерде "Зор замандын" акындарынын
ен жарамсыз шаасирлери күчтүү түрдө тийгендиги сези-
лип турат.

"Дигиттер" деген глава мурунку главага сыяктуу
эле аракет менен жжк толгон. Жалпысынан айтканда
Токомбаевдин көтөрүлүштү сүрөттөн жазылы көп жерле-
ринде "Манастын" күрөшүнүн эпикалык сүрөтүнө окшоп
кетет. Окуучу анын социалдык-саясы маамисине эмес,
күрөшүнө кызыгып отурат. Ким кимге каршы күрөшүп
жатканын окуучу түшүнсүн үчүн поэманы өзүчүлөргө
каршы революциячыл күрөштүн пафосу менен толуктоо
керек.

"Каназар хан" деген главадан, бул персонажды
идеализациялагандык жөнүндө Жакишевдин Токомбаевди
кандай адилетсиздик менен айыптагандыгы ачык айкын

Көрүнүп турат. Канаар-хан өлди тагдырдын булуутуна
 таштап коюучу жыткыч, сулун ватарында көрсөтүлөт.
 Кеңилген кыргыздарга карага кылынган жыткычтыкты гана
 алып таштап керек /ичтерин жарып, балдарды найза
 менен сайышат /.

2 "Коркунучтуу көрүнүш" деген главада автордун
 айткан пикиринен кандайдыр бир тапсымдык сезилип турат.
 Эл үстүртөн гана, дифференциаланбастан көрсөтүлгөн. Андан
 кийинки главадагы табылган кат жөнүндөгү окуя жөнүндө
 өтө эле узак айтылат; ошондуктан анын мааниси бүт
 бойдон жоголго чыккан. Туткунда түшкөн орус дөдөй,
 кандайдыр бир шүлкүк катарында көрсөтүлгөн. Орус сол-
 датын мындай натуура көрсөтүүгө жарабайт. Кокусунан
 бир кат алгандан кийин гана Алымкулдун байларга жана
 хандарга каарданып калгандыгы туура эмес, ал аны
 Сибирьдеги сүргүндө жүрүп алган саяси тарбиянын негиз-
 инде изетиши керек эле.

Андан кийин экинчи бөлүмдүн онтогузунчу главасы

бар. Мына бул главада, Алымкулга сургунде таалим берген большевик Константин Железневдун образы ете кечигип көрсөтүлөт. Железневдун образы таптакыр жакшылап көрсөтүлбөгөн. Ал жөнүндө мурдагы узак жана кеңири түрдө айтуу керек. Андан кийин бизге тааныш окуялар— элдин тарткан эң кыйын азабы, ачарчылык сүрөттөлөт /ачтан өлүп бараткан арасына багуу үчүн дунуш өзүнүн атын соёт/. "Куу баш" деген главадагы өмүр жана өлүм жөнүндөгү "гамлеттик" ой-пикирлер бар; Такыр ашыкча, Кытайдагы базар абдан сонун сүрөттөлгөн; анда кыргыздар оокат үчүн өздөгүнүн балдарын сатышат. дунуштун туткундан качкындагы аңгемеси эң эле узак. Алымкулдун мурзасы үстүндө Нуржандын кошок-айтып ырдашы ошончолук эле зарылбы. Өлүм жөнүндө эл ирчилярынын ырдагандары керек эмес. Бул бөлүмдү абдан кыскартууга кеңеш беребиз, Мураттын жомогун алып таштоо керек жана анын ордуна революция жөнүндө кыргыздардын өз родинасына кайра кайткандыктары жөнүндө жана андан кийин— жеңишчил социалисттик курулуштун

Кочумгалар керек, жана азыр Кыргызстан кандай

34.

Башталышы жөнүндө абдан күчтүү, кеңири глара берилсе
эң жакшы болор эле. Экинчи бөлүмүнө көп ~~көңүлдү~~
бактылуу жана эң сонун болуп калгандыгы жөнүндө өзүн-
че айрым глава болушу зарыл.

Биздин кеңешибиз мына ушундай. Токомбаевдин романы
Кыргызстанда басылып чыккандыктан, аны окуучулардын
өздөрү талкуулап, биздин пикирибиздин тууралыгын жана
натуюу алыгын айта алышат. Эгер Аалы Токомбаев романын
ушул түрүндө бастырып чыгаруудан мурда сынап айтылган
кеңештерди өз убагында кабыл алса, албетте жакшы
болор эле. Анын сынды токто ^т тургандыгына жана чыгар-
мачылык көп эмгек жана талант жумшалган өзүнүн чоң
чыгармасын кайра иштеп чыгарына биз шектенбейбиз.

Коллективдүүлүктүн, өз ара бир-бирине жардам берүү-
нүн элементи, иш боюнча жолдошторунун /сынычтардын,
редакторлордун, башка жазуучулардын / жолдоштук жардамы
биздин адабий турмушубуздун закону болуп калууга тийиш
деп эсептейбиз. Көп жылдар мурда жазылган чыгарманы кайра

Осы чыгарган кезде аны автор тарабынан иштеп чыгуу жана кала берсе кайра иштеп чыгуу жалпы тартып болуп калууга тийиш. Эгер жазуучу өзүнүн советтик окуучусу идея маданият жагынан канчалык ченемсиз түрдө өскөндүгүн, анын бүткүл өлкөсү канчалык өскөндүгүн түшүнсө, — анда ал өзүнүн мурда жазган чыгармасын азыркы убакытка татыктуу кылып иштеп чыгууга күчүн аябайт.

Эң акырында, "Токомбаевдин окуясы" бүгүнкү күндө биздин сыныбыздан ар кандай орой жана кытмырлык сындын көрүнүшү. Төрүн жов кылуу канчалык чоң мааниге ээ болотургандыгын көрсөтүп турат. Токомбаев ден сындан өтпөгөн романын кайра басып чыгаруунун жана андан кийин жазуучунун келекелик сынга алынгандыгынын тарихи биздин бардыгыбыз үчүн сабак болот.

Аалы Токомбаев сыяктуу чоң жана таланттуу акын үчүн өзүнүн чыгармасын чыгармачылык менен жаңыдан кайра иштеп чыгуу азыркы замандын темаларына өтүүнүн закон ченеминдеги этап болууга тийиш экендигине биз ишенебиз. Бул иште биз өзүбүздүн иш боюнча жолдошубуздук, кыргыз акынын ишинин ийгиликтүү болушуна жан дилибиз менен тилектешбиз.

Several faint, horizontal lines of text are visible in the center of the page, but they are extremely light and illegible. The lines appear to be part of a list or a series of entries, possibly from a table or a document. The text is too faded to be transcribed accurately.